

el-Muallimu's-Sânî Fârâbî

al-Muallimu's-Sânî Fârâbî

• Ali AYGÜN^a

^aDiyanet İşleri Başkanlığı
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü,
Ankara, Türkiye

Received: 29.12.2021
Accepted: 31.12.2021
Available online: 15.03.2022

Correspondence:

Ali AYGÜN
Diyanet İşleri Başkanlığı
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü,
Ankara, Türkiye
aygunali@hotmail.com

Kolektif, *el-Muallimu's-Sânî Fârâbî*,
(ed. Gürbüz Deniz), Diyanet İşleri Başkanlığı
Yayınları, Ankara, 2017, 344 sayfa,
ISBN: 978-975-19-6802-9.

ÖZ Bu makalede, Türkçe literatürdeki Fârâbî alanına ilişkin çalışmalardan biri olan *el-Muallimu's-Sânî Fârâbî* başlıklı kitabın tanıtım ve değerlendirmesi yapılmıştır. Kitap, din ile felsefe arasında uzlaşma fikrini benimseyen Meşşâî filozoflardan Fârâbî'yi farklı yönleriyle ele alıp incelemektedir. *el-Muallimu's-Sânî Fârâbî* adlı editöryal çalışma, on üç yazar tarafından kaleme alınan on dört makaleden oluşmaktadır. İslâm felsefesinin kurucu filozofu olarak kabul edilen Fârâbî'nin felsefi sisteminde, Yunan felsefe geleneğinin entelektüel duyarlılığını, doğup büyüdüğü kültürel atmosferin Tanrı, evren ve insana dair problemlerini görmek mümkündür. Bu bağlamda eser, Fârâbî'nin felsefi sistemini tahlil ederken hem bu sistemin kadim felsefeye gönderimlerini hem de onun yerel İslâmî ortamın mevcut durumu ve gelecekteki yönelimleriyle ilgili gönderimlerini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Fârâbî; filozof; İslâm Felsefesi; Meşşâî felsefe

ABSTRACT In this article, the book titled *al-Muallimu's-Sânî Fârâbî*, which is one of the studies on the field of Fârâbî in Turkish literature, has been introduced and evaluated. The book examines Fârâbî, one of the peripatetic philosophers who adopt the idea of reconciliation between religion and philosophy, with different aspects. The editorial work named *al-Muallimu's-Sânî Fârâbî* consists of fourteen articles written by thirteen authors. It is possible to see the intellectual sensitivity of the Greek philosophy tradition and the problems of God, the universe and human in the cultural atmosphere in which he was born and raised in the philosophical system of al-Fârâbî, who is accepted as the founding philosopher of Islamic philosophy. In this context, while analyzing Fârâbî's philosophical system, the work includes both its references to ancient philosophy and his references to the current situation and future directions of the local Islamic environment.

Keywords: Fârâbî; philosopher; Islamic philosophy; Peripatetic philosophy

İslâm düşünce tarihinde çeşitli felsefe akımlarının etkili olduğu bilinmektedir. Gazzâlî'nin metafizikçiler olarak nitelendirdiği Meşşâîler, İslâm düşünce tarihinin belkemiğini oluşturan felsefe akımıdır. Meşşâî filozoflar, din ile felsefe arasında bir uzlaşma fikrini benimsemişler ve bu yaklaşımlarını da akılcı bir felsefe bağlamında temellendirmişlerdir. Bu filozoflar, mantık ve felsefenin İslâm kültüründeki meşruiyetini sağlama konusunda büyük çaba harcamışlardır.

Aristo, Platon'un ölümünden sonra felsefe serüvenini hocasının okulu Akademia'da sürdürmemiş, Atina'nın kuzeyinde Lyceum adıyla başka bir felsefe okulu kurmuştur. Felsefe derslerini okulun bahçesindeki sütunlar çevresinde gezinerek anlatmasından esinlenerek Aristo'yu takip eden düşünürlere Meşşâiyûn (yürüyenler), bu felsefe akımına da Meşşâilik adı verilmiştir.¹

İslâm dünyasının Meşşâî filozofları dendiğinde akla Kindî, Fârâbî, İbn Sinâ ve İbn Rüşd gelmektedir. İslâm Meşşâîliği her ne kadar Aristocu tarzı ifade etmek için kullanılmış olsa da İslâm Meşşâîlerinin felsefeleri, Yunan-Helenistik dönemdeki Aristoculuktan farklılık göstermektedir.

Fârâbî, filozofu genelde ontoloji, epistemoloji, ahlak ve siyaset açısından ele almaya çaba gösterir. Onun sudur teorisinin ışığında filozof, bakışını ay üstü âleme çeviren ve aklını ay üstü âlemin soyut varlıklarına yönelten kişi olarak tanımlanabilir.²

Fârâbî, felsefi düşüncenin evrensel temsilcilerinden biri ve İslâm felsefesinin kurucusudur. Fârâbî'nin felsefi sistemi, rengini büyük ölçüde felsefe-din ilişkisi probleminden almaktadır. İslâm öncesi dönemlerde de tartışılmış olan bu problemi Fârâbî, kendi kültür ortamında, fakat tamamen felsefi bir zeminde ele almış ve ulaşılmış olduğu sonuçları bir sistem dâhilinde dile getirmiştir.³

Türkçede Fârâbî literatürüne ilişkin çeşitli yayınları görmek mümkündür. Bu çeşitlilik, okura zengin okuma seçenekleri sunmaktadır. Bu alanda üzerinde durulması gereken çalışmalardan biri de *el-Muallimu's-Sânî Fârâbî* adlı editöryal çalışmadır.

Felsefe ve İslâm felsefesine dair çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. Gürbüz Deniz'in editörlüğünde, on üç kişilik yazar kadrosu tarafından hazırlanan *el-Muallimu's-Sânî Fârâbî* kitabı; Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yayımlanan *İlmî Dergi Fârâbî Özel Sayısı*'nda yer alan, her bir bölümü Fârâbî'yi farklı yönleriyle inceleyen on dört makaleden oluşmaktadır.

Prof. Dr. Yaşar Aydın'ı tarafından kaleme alınan "Fârâbî: İslâm Felsefesinin Kurucu Filozofu" başlıklı kitabın ilk makalesi; Fârâbî'nin hayatı, eserleri ve felsefesi hakkında okura doyurucu bilgiler sunmaktadır.

Aydın'ı'ya göre felsefe tarihinin önde gelen simalarından biri olan Fârâbî, İbn Sina üzerinden İslâm düşüncesini etkilemiş; özellikle mantık, müzik ve siyaset felsefesi alanlarında kurucu metinler yazmıştır. Aristoteles'ten sonra "ikinci öğretici" olarak tanınması, onun felsefe ve İslâm felsefesi tarihindeki yerini göstermektedir.

Aydın'ı, Türk-İslâm âleminin iftihar kaynağı olan Fârâbî'nin, dünya nimetlerine karşı kanaatkâr olduğu, ilim, hikmet ve irfanda elde ettiği yüksek mertebenin yaşayış biçiminde bir değişikliğe yol açmadığını belirtmektedir. (s. 9)

Fârâbî'nin İslâm dünyasında Tanrı, evren ve insan kavramları çerçevesinde gerçekliğin bütün tezahürlerini tam bir uyum, bağlılık ve düzen içerisinde açıklamayı amaç edinen özgün bir felsefi sistem kurduğunu söyleyen yazar; ortaya çıkan felsefi çalışmaların da büyük ölçüde bu sistemin belirlediği çerçeve içerisinde geliştiğini, bu sistemde temas edilen, ele alınan kavram ve problemlerle ilgili olduğunu dile getirmektedir. (s. 10) Fârâbî'yi, İslâm felsefe okulunun kurucu filozofu olarak kabul etmemizin arkasında yatan ana sebebin de bu olduğu tespitinde bulunmaktadır.

1 Fatih Toktaş, *Meşşâî Felsefe*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 7-13.

2 Müfit Selim Saruhan, *İslam Meşşâî Felsefesinde Filozof*, Divan Kitap, İstanbul, 2017, s. 97.

3 Yaşar Aydın'ı, *Fârâbî*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2008, s. 8.

Aydınlı'ya göre Fârâbî, dinî metafizikle felsefi metafiziğin varlık, bilgi ve değere ilişkin ortak problemlerini kendisinin burhani olarak isimlendirdiği felsefi yöntemle ele alır ve bundan asla taviz vermez: “O, felsefeyi dinileştirme gayreti içerisinde olan teologun aksine, dini felsefileştirmeye ve onu akli temeller üzerinde kurulmuş bir yapının içerisinde yeniden anlamlandırmaya çaba harcar...” (s.14)

Fârâbî'nin mantık sahasında yapmış olduğu çalışmalar Porphyrios'un *Eisagoge*'si ile Aristo'nun konuyla ilgili bütün eserlerini, *Retorika ve Poetika* da dâhil olmak üzere *Organon*'un bütün konularını kapsadığı tespitinde bulunan yazar; Fârâbî'ye göre mantık olmaksızın zihnin doğru çalışması, doğru olana yönelmesi ve yanlış olandan uzak durmasının mümkün olmadığı gibi başkaları tarafından ifade edilen görüşlerin doğruluk ve yanlışlığının tespit edilmesinin de mümkün olmadığını söylemektedir. (s. 15-16)

Yazara göre Fârâbî'de metafiziğin üç temel problem alanı vardır:

1. Mevcutlar/varolanlar ve mevcut olmaları bakımından onlara ilişkin şeylerin incelenmesi,
2. Mantık, matematik ve fizik gibi tikel bilimlerdeki ispatların ilkelerinin araştırılması,
3. Cisim olmayan ve cisimde bulunmayan soyut varlıklardır. Fârâbî, Tanrı-evren ilişkisini ve genel olarak yaratma problemini yeni Platoncu sudur kavramını merkeze alan bir anlayışla açıklamaya çalışmaktadır. (s. 20)

Fârâbî'nin mantık alanına yaptığı katkılardan tümel (el-küllî) ve tikel (el-cüz'î) kavramlar ve bunlarla ilgili konuların ele alındığı “Fârâbî'de Tümelin Varlıkla Öncelik, Beraberlik ve Sonralık İlişkisi” başlıklı ikinci makalede Prof. Dr. Mehmet Bayrakdar, Porphyrios'un *Isagoge* adlı eserinde cevapsız bıraktığı sorulara değinmektedir.

Yeni Eflatuncu Filistinli filozof Porphyrios, Aristo'nun *Organon* adıyla maruf eserinin birinci kitabı Kategoriler'e Bir Giriş (*Isagoge*) adıyla yazdığı eserinin hemen başında tümelerle ilgili sorular sorar ve bu soruları kendisinin de cevaplamayacağını belirtir. *Isagoge*'un temel konusu, İslâm dünyasında “el-Makûlatü'l-Hamse” (Beş Tümel Kavram) veya “el-Fusûlu'l-Hamse”, Yunanlılarca “Pente Phonai” ve Latin dünyasında “Quinque Voces” (Beş Ses veya Adlandırma) olarak bilinen cins, tür, ayırım, özellik ve ilinektir.

Bayrakdar'a göre Porphyrios'un cevapsız bıraktığı soruları ilk defa ciddiye alan Fârâbî olmuştur. Fârâbî'den önce bazı Roma dönemi düşünürleri *Isagoge*'u yakından tanımışlarsa da bu sorular üzerine eğilmemişlerdir. Fârâbî başta *Isagoge* veya *Medhal ile'l-Mantık* eseri olmak üzere diğer mantık kitaplarında ve metafizik eserlerinde soruların farklı açıdan cevaplarını vermiştir. (s. 40)

Kitabın üçüncü makalesi, Prof. Dr. Yaşar Aydın tarafından kaleme alınan ikinci bir çalışma “Fârâbî'nin ‘Kitâbu İsâgûcî ey el-Medhal’ Adlı Eseri” başlıklı makaledir. Fârâbî'nin giriş sadedinde kaleme aldığı bir eser olan *Kitâbu İsâgûcî ey el-Medhal*, *Organon*'un bir parçası hâline gelen *Isagoge*'un konuları üzerine yapılmış bir çalışmadır. *İsâgûcî*'nin ana çatısının *Isagoge* ile uyumlu olduğunu, örtüşüğünü söyleyen yazar; bununla beraber, *Isagoge*'un ana konusu olan beş tümel ve tümeler arasındaki ilişkilerin yanında, Porphyrios'un sadece işaret etmekle yetindiği önerme bahsi, tekil ve tümel kavramlarının tanımı, mürekkep lafızlar ve buna bağlı olarak tanım meselesine Fârâbî'nin yer verdiğini belirtmektedir. Aydın, ele alış tarzı olarak Fârâbî'nin, Porphyrios'tan farklı bir yaklaşım sergilediğini, İbn Bâcce'ye katılarak dile getirmektedir. (s. 48-49)

Yazar, makalenin sonunda *İsâgûcî*'nin Refik el-Acem'e ait çevirisini de okurun dikkatlerine sunmaktadır. (s. 61-76)

Kitapta yer alan diğer bir çalışma, Fârâbî'nin hukuk felsefesinin ele alındığı/tartışıldığı Prof. Dr. Fatih Toktaş tarafından kaleme alınan "Fârâbî'de Hukuk Felsefesinin Temelleri" başlıklı makaledir.

Fârâbî'nin hukuk felsefesini aydınlatmak için başvurulması gereken eserin *Telhîsü Nevâmîsi Eflâtûn (Eflâtun Kanunlarının Özeti)* olabileceğini söyleyen Toktaş; aynı zamanda eserlerin başlıkları üzerinden yapılacak tahlilin yanıltıcı ya da eksik olacağını vurgulamaktadır. Bu bağlamda yazar, Platon ile Aristo'nun felsefe eserlerini kaleme alma tarzlarına dikkat çekmek gerektiğini belirtmektedir. Yazara göre Aristo, eserlerinin başlığı ile içeriği arasında uyum olmasına özen gösterirken Platon'un, eserleri ile incelediği konular arasında sıkı bir bağ bulunmamaktadır. Fârâbî'nin de ahlak ve siyaset konularını ele aldığı eserlerde ve özellikle başeserleri olan *el-Medînetü'l-fâzıla* ve *es-Siyâsetü'l-medeniyye*'de yalnızca ahlak ve siyaseti değil, felsefesinin bütün alanlarını incelediği çıkarımında bulunan yazar; Fârâbî'nin hukuk anlayışını ortaya koymak için eserlerinin satır aralarının okunması sonucuna varmaktadır. Daha sonra yazar, Fârâbî'nin *Eflâtun Kanunlarının Özeti* başlıklı eserini örnek göstererek bu çıkarımına karşı çıkılabileceğini söylemektedir. (s. 83) Oysa yazara göre bu eser; başlıkta ima edilenin aksine Fârâbî'nin hukuk anlayışını aydınlatmaktan ziyade, sanki örten bir eser gibidir. (s. 84)

Yazara göre *Eflâtun Kanunlarının Özeti*, Fârâbî'ye, bir toplumda yasaların/hukukun bulunması, bunlara uyulmasının neden gerekli olduğu ve bunların hangi biçimde belirleneceği, ayrıca yasaların mutlak olmayıp değişmeye açık oldukları ve siyaset türleri ile yasalar arasındaki koşutluk bilincini kazandırmıştır. (s. 88) Yazar, Platon'un *Yasalar*'ı sayesinde Fârâbî'nin, siyasete ilgi duyan bir filozofun hukuka ilgisiz kalamayacağı şeklinde bir bilinç kazandığını ifade etmektedir.

Yazar, günümüz hukuk kavramıyla anlaşılan manalara ilişkin olarak Fârâbî'nin nâmûs/nevâmîs, kânun/kavanîn, şer'at, sünnet/sünen terimlerini kullandığını, ancak bu kavramları her zaman siyaset felsefesi anlayışı bağlamında ele aldığını belirtmektedir: "Bundan dolayı, erdemli olsun veya olmasın bütün devlet türlerini içeren bir terim olarak kullandığı 'siyaset(ler)' (siyâse/siyâsât) kavramı, Fârâbî'nin hukuk anlayışını açıklamada merkezi bir role sahip gözükmektedir." (s. 96)

Prof. Dr. Gürbüz Deniz tarafından yazılan "Din, Felsefe ve Mille" başlıklı makale okuru, Fârâbî'nin din-mille anlayışı ve dinin felsefe ile olan ilişkisiyle buluşturmaktadır.

Deniz, Fârâbî'nin düşüncesini ortaya koyarken din, felsefi düşünce ve kendisinin yorum ve sentezlerinden güç aldığını, meseleleri bu çerçevede ele alıp açıkladığını söylemektedir.

Özellikle din, vahiy ve mille her ne kadar felsefeyle ilişkileri olsa da asıl konu din olduğunda bu meseleyi ele alış tarzı İslâm'ın kendi hüviyeti dolayısıyla İslâm'la özelleşmiş bir şekilde ortaya çıkmaktadır. (s. 130)

Yazara göre Fârâbî, dinî anlamda seçkincidir. Dini, öncelikle peygamber ve filozofun en iyi şekilde anladığını düşünür. Onlar da bu anladıklarını akli deliller ve ikna edici örneklerle topluma sunarlar. Toplum da dinî anlayış açısından bir bütün hâline gelir, buna mille demektir.

"Fârâbî Düşüncesinde İlâhî Cömertlik (cûd) ve Adalet (adl)" başlıklı makalede Doç. Dr. Hatice Toksöz, Fârâbî'nin *Kitâbu Ârâi ehli'l-medîneti'l-fâzıla* ve *Kitâbu's-Siyâseti'l-medeniyye* gibi eserlerinde ele aldığı metafizik problemlerden ilâhî cömertlik (cûd) ve ilâhî adalet (adl) prensiplerini incelemektedir. Toksöz, aynı zamanda ahlak felsefesinin temel faziletlerinden kabul edilen cömertlik ve

adalet kavramlarının anlamları üzerinde durmakta, ilâhî cömertlik ve adaletin varlıklara yansımalarının nasıl vukû bulduğunu belirlemeye çalışmaktadır.

Yazara göre Fârâbî, cömertlik ve adaleti hem Allah'ın bir sıfatı hem de ahlak ve siyaset felsefesinin en önemli kavramları olarak değerlendirmektedir. El-Evvel'in mutlak anlamda yetkin olduğunu ve O'nun mükemmelliği mertebesinde hiçbir varlığın olmadığını söyleyen Fârâbî'nin metafizik sisteminde mutlak anlamda cömert ve adil olan sadece Allah'tır.

Fârâbî'nin bilimler arası entegrasyon, bilimler tasnifi, dil ve kavram üretme çabası, tanrı tasavvuru ve kozmoloji anlayışı, bilgi teorisi, ahlak ve siyaset konularındaki temel fikirlerini, orijinal katkılarını Prof. Dr. Ömer Bozkurt, "Günümüze Örnekliliği Açısından Fârâbî'nin Vizyonu" başlıklı makalesiyle ele almaktadır. Bozkurt, bu yazısıyla Fârâbî'nin mezkûr konularda gizli olan bakış açısı ve vizyonunu vurgulayarak bu vizyonun günümüz İslâm düşüncesine yapacağı katkıya, çağımız İslâm dünyası için anlamına, örnekliliğine, günümüz hikmet arayışı için yerine ve önemine değinmektedir. Yazar, Fârâbî'den edinilecek birikimin günümüz İslâm medeniyetinin gelişim ve dönüşümüne nasıl katkı yapabileceğine dönük önerilerde bulunmaktadır.

Kitabın önemli bir makalesi de Doç. Dr. Mehmet Ulukütük tarafından kaleme alınan "Geçmişteki Fârâbî'yi Anlama Usulü, Çağdaş Fârâbî'yi Yorumlama Sorunu" başlıklı makaledir. Hem kendi geleneğimizi kendi otantik geçmişi içinde anlama hem de bugünün bireyleri olarak sorunlarımız ve ilgilerimiz kapsamında düşünce geleneğimizi ve onun kurucu düşünürlerini yorumlamak zorunda olduğumuzu dile getiren Ulukütük, ikili bir okuma yapmamız gerektiğini savunmaktadır.

Geçmişteki Fârâbî'yi anlama usulüyle yazar, Fârâbî'yi, kendi tarihsel bağlamı ve dönemi içinde yaptıkları veya yapamadıklarıyla bir bütün olarak değerlenme ve anlamayı kastetmektedir. Çağdaş Fârâbî'yi yorumlama sorununu ise yazar, çağımız İslâm felsefesi araştırmacılarından bazı isimler üzerinden ele almaktadır.

Yazara göre Fârâbî'nin geçmişteki düşünsel ve tarihsel mirası bugünün çağdaş algı ve değerler düzleminde okunurken belli derecede yanıltmalar ve yanlışlar barındıracaktır. Bunu önlemek için: "Fârâbî'nin sadece yazdığı metinlerden ibaret olmadığı belki bundan daha fazla etrafındaki yorumlar halesi olduğu dikkat alınmalı ve yorumların dayandığı temeller ile yorumların çatışma noktaları sahil bilgi ile otantik kaynaklar ışığında yeniden değerlendirilmelidir." (s. 215-216)

Fârâbî'nin ilimlerin sınıflandırılmasına ilişkin eseri *İhsâu'l-Ulûm*'un Latin dünyasına etkilerinin incelendiği ve Dominicus Gundissalinus'un ilimler tasnifi ile mukayase edildiği "Fârâbî'nin İlimler Tasnifinin Latin Dünyasına Geçışı ve Kabulü" başlıklı makale, Doç. Dr. Eyüp Şahin tarafından kaleme alınmıştır.

Şahin, Aristo'nun ilimler tasnifinin üçlü, Fârâbî'nin ise beşli bir temele dayandığını dile getirmektedir. (s. 224) Şahin'e göre ilimler tasnifi, Fârâbî'de beşli tasnife dönüştüğü gibi ilimlerin sırası ve ilim sayılmak bakımından ilimler de değişime uğramıştır.

Yazar, *İhsâu'l-Ulûm*'un Latinceye ilk çevirisinin Dominicus Gundissalinus tarafından *De scientiis* adıyla yapıldığını ifade etmektedir. Gundissalinus'un bilinen en meşhur eseri de *de Divisione Philosophiae*'dir. Bu eser, aynı zamanda Gundissalinus'un ilimler tasnifine yer verdiği eserdir.

Yazara göre Gundissalinus, ilimler tasnifinde Fârâbî'den faydalanmıştır. Gundissalinus tasnifi, Orta Çağ yaygın ilimler tasnifinden daha ziyade Fârâbî ilimler tasnifine yakındır. (s. 240)

Fârâbî'nin siyaset felsefesini göz önünde bulundurarak savaş teorisini, Prof. Dr. Ahmet Kamil Cihan, "Fârâbî'nin Savaş Teorisi" başlıklı makalesinde değerlendirmektedir.

Cihan, *Fusûlün müntezea* üzerinden Fârâbî'nin fazıl medinenin haklı ve haksız savaş gerekçelerine yer vermektedir.

Yazara göre Fârâbî, ahlak ile siyaseti medeni/insani ilmin muhtevası olarak gördüğünden savaşta ahlaki ilkelere dayanmayan bir savaşı haksız; kendini savunma, fazıl medinenin iyiliği ve adalet ilkelerine dayanan bir savaşı da haklı görmüştür.

Arş Gör. Hatice Kırmacı, "Fârâbî'nin el-Halâ' Yazısı Üzerine Bir Deneme" başlıklı yazısıyla kitapta yer almaktadır.

"Halâ"yı "içinde katiiyen hiçbir şey bulunmayan boş mekân" şeklinde tanımlayan Fârâbî'nin, şişe deneyiyle halâ'nın mevcut olduğu fikrini reddettiğini belirten yazar, Fârâbî'nin bu yazısında halâ'nın mevcut olmadığına dair okuru ikna etmeye çalıştığını aktarmaktadır.

Kitapta yer alan diğer bir makale Prof. Dr. İsmail Hanoğlu tarafından kaleme alınan, Meşşâî paradigmadaki felsefi antropolojinin izini sürdüğü "Ebu Nasr el-Fârâbî'de Felsefi Antropolojinin Psiko-Metafizik Temelleri: Doğal Aklın Epistemik Anatomisine Giriş" başlıklı makaledir.

Çalışmasında, felsefi antropolojinin kendi klasik düşünce geleneğimiz içerisinde hangi epistemik iz düşümler üreteceğini ele alan Hanoğlu'na göre Fârâbî, klasik felsefe ve psikolojinin kendine sağladığı akademik imkânlar sayesinde ve kendi geldiği, yetiştiği entelektüel kültürün donanımları bağlamında bir insan algısı ve kavramsallaştırması içerisinde olmuştur. (s. 293)

Yazar, Fârâbî'nin zihninde filozofun ve özelde felsefenin, peygamberden ve özelde dinden çok daha kuşatıcı ve epistemolojik olarak çok daha fazla söylem genişliğine sahip olduğuna işaret ettiğine vurgu yapmaktadır. Yazara göre Fârâbî'nin insan aklına vermiş olduğu bu mutlakçı önem, epistemolojik olarak vahyin bilgisel değerini gölgede bırakacak birtakım epistemik çıktılarını içinde barındırmaktadır. (s. 295)

Kitaptaki diğer bir makale, Fârâbî'de kötülüğün izlerinin arandığı, Doç. Dr. Mehmet Murat Karakaya'nın "Fârâbî Felsefesinde Kötülük" başlığıyla yazdığı makaledir.

Karakaya, Fârâbî felsefesinde üç farklı kötülük yaklaşımından bahsedebileceğini dile getirmektedir:

1. Fârâbî felsefesinde kötülük yoktur.
2. Fârâbî felsefesinde kötülük vardır.
3. Fârâbî felsefesinde insan iradesi dışında kötülük yoktur.

Yazara göre Fârâbî, insan iradesinden kaynaklanan, bilinçli bir şekilde ortaya konmuş kötülüklerin, asli olmasa realitede var olan kötülükler olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla yazar: "Fârâbî'de, akli alanda kötülükten bahsetmek mümkün olmadığı gibi duyulur kozmosta da insan iradesi dışında başka bir kötülükten bahsetmek mümkün değildir" demektedir. (s. 314)

Kitapta yer alan son makale de Doç. Dr. Ömer Faruk Erdoğan tarafından yazılan "Fârâbî'nin Tevhîd Anlayışı ve Sıfatlar Meselesi" başlıklı makaledir.

Erdoğan'a göre Fârâbî'nin tevhîd ve sıfatlar meselesine getirdiği izah şekli, onun din-felsefe uzlaşısı zemininde "on akıl teorisi", "nefs teorisi", "sudur nazariyesi", "varlık sınıflaması" gibi Eflatun, Aristo ve

yeni Eflatuncu kökenden gelen ve Fârâbî tarafından zenginleştirilerek dinî bir kimlik kazandırılan teorilerden bağımsız düşünülemez.

Yazara göre Müslüman Meşşâî filozof Fârâbî, Allah'ın varlığı ve birliği gerekliliğinden yola çıkarak O'na atfedilen sıfatlara felsefi bir izahat getirmekte, bunu yaparken felsefesinin temelini oluşturan din-felsefe uzlaşısını, bu izahata bir dayanak yapmaktadır. Onun sıfatlara getirdiği yorum, sıfatlar meselesine, kalıplaşmış tasniflerin dışında farklı disiplinler tarafından da ne kadar doğru ve yerinde tespitler yapılabileceğini ortaya koyması açısından dikkate değerdir. (s. 342)

Sonuç itibarıyla *el-Muallimu's-Sânî Fârâbî* adlı kitabın İslâm felsefesi, özelde Meşşâî felsefe ve Fârâbî'yle ilgilenen isimlerin çalışmaları ile hazırlanmış olması, okura bu alanın uzmanlarının kimler olduğunu sunmakta ve okurun ilgili isimlerle buluşmasına imkân tanımaktadır. Kitap, Türkçedeki Fârâbî literatürüne katkı sağlayacak, özellikle genç okurları filozof hakkında daha geniş araştırmalara yönlendirecektir.

KAYNAKÇA

Aydınlı, Yaşar, *Fârâbî*, İSAM Yayınları, İstanbul 2008.

Saruhan, Müfit Selim, *İslam Meşşâî Felsefesinde Filozof*, Divan Kitap, İstanbul 2017.

Toktaş, Fatih, *Meşşâî Felsefe*, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.